

MEHMET ALİ BİRAND KONUŞMALARI

DÜNYA
BASIN ÖZGÜRLÜĞÜ
GÜNÜ

3 MAYIS 2018

PROGRAM

18:30 | Açılış

ANDREW FINKEL P24

18:35 | “Hoşgeldiniz”

THERESE HYDÉN İsveç İstanbul Başkonsolosu

18:45 | Mehmet Ali Birand'ı Anma

CEMRE BİRAND

18:55 | Tutuklu Gazetecilere “İçeriden” Bir Selam

MURAT SABUNCU Cumhuriyet Genel Yayın Yönetmeni

19:05 | Peter Preston'ı Anma ve

Philippe Sands'in Tanıtımı

YASEMİN ÇONGAR P24

19:10 | Mehmet Ali Brand Konuşması

“On East-West Street: Letter to a Dear,
Absent Friend” (Doğu-Batı Sokağında: Burada
Olmayan Bir Sevgili Arkadaşa Mektup)

PHILIPPE SANDS, QC

University College London'da Hukuk Profesörü;
Matrix Chambers'da Avukat; İngiliz PEN Örgütü Başkanı

19:50 | Tartışma

PHILIPPE SANDS, QC & ANDREW FINKEL

20:15 | Resepsiyon

MEHMET ALİ BİRAND

(1941-2013)

*İçine kapanmış bir memleketin pencerelerini
dünyaya açmasına yardım ederek,
küflü tabuları yıkarak Türkiye medyasının
ufkunu genişlettiği için...*

MEHMET ALİ BİRAND KONUŞMASI
DOĞU-BATI SOKAĞINDA: BURADA OLMAYAN
BİR SEVGİLİ ARKADAŞA MEKTUP
PHILIPPE SANDS*

Sevgili arkadaşım, umarım, gıyabında sana hitaben iki çift laf etmemi mazur görürsün.

Sözlerime başlamadan önce, senin baba ocağın olan bu şehre tekrar gelmekten dolayı ne kadar memnun olduğumu söylememe müsaade et. İstanbul, yalnızca güzel anılarım olan bir şehir. Seninle bunu konuşmuştuk.

Mevcut koşullarının beni karşılamana imkân vermediğini tümüyle anlıyorum. Gerçi birbirimizi son görüşümüzün üzerinden epey zaman geçti ama, yine de seni bağıslıyorum. 2015'in ağustos ayında Londra'ya yaptığın ziyareti hatırlıyor musun? Seninle günlük güneşlik bir bahçede oturmuştuk. Sen çimlere, çimlerime hayran kalmıştın, yüzümü güldürmüştün. Sana, komşumdan, 1998'de Senatör Pinochet'nin tutuklama müzekkeresini imzalayan hâkimden bahsetmiştim. Hâkimin Pinochet'nin kim olduğundan bihaber olduğunu sana söylediğimde, gülümsemiştin- "Adaletin gözü kördür," demişti hâkim bana. Ayrıntıları ve bağımsız yargı diye bir şeyin olabileceği ya da vakti zamanında iktidar sahibi olan birinden hesap sorulabilmesi fikrini âdeta yalayıp yutmuşsun. Dünyadan, senin yeni kitabından, benimkinden konuşmuştuk. Gülmüştük, yemiş içmiştik, endişelenmiştik. Bunları seninle birlikte yapmıştık.

Birkaç ay sonra, bir söz ve müzik, buluşma ve sohbet performansı için senin göz kamaştırıcı şehrine dönmüştüm. Küçük bir bot ayarlamıştın, bizi o muazzam köprü'nün altından karşıya geçirmesi için. Seninle yürümüştük ve hep yaptığımız üzere, yiyip içmiştik.

Ve sonra seni götürdüler. Dediler ki, sarf ettiğin kelimeler yüzündenmiş, hem de kamusal bir alanda, kelimelerini daha da fena yapmış bu. Dediler ki, kelimelerin torbadan yüzünü çıkaracak bir yapıyla mı ne, alakalıymış. Böylesi sözler hainlikmiş, öyle dendi. Biz biliyoruz, senle ben, usullerimiz başka başka da olsa, kelimelerin farklı şekillerde yorumlanmaya nasıl da meyyal olduklarını.

Onların güzelliğinin ve tehlikesinin tam da bu olduğunu yine biz biliyoruz. Senin sarf ettiğin söylenen kelimeler öylesine hainceymiş ki, bir hâkim senin özgürlüğünden yoksun bırakılmama hükmetti- bir günlüğüne değil, veya bir haftalığına, veya bir aylığına, koca bir yıllığına bile değil, ebediyyen. “Ağırlaştırılmış müebbet,” dedi hâkim. “Asla affedilmeyecek ve hapishane hücrelerinde öleceğiz,” diye yazdın sen, çok geçmedi üstünden.

Ve sonra sen artık yoksun. Zamanlaman kusursuzdu, söylemek lazım. Altı yıldır yazdığım kitabım hakkında ne düşündüğünü bana söylemekten kaçınmak için bir dalavere, bir tezgâhtı; kitabım, sen o hain sözlerini söylerken İngilizcede yeni çıkmıştı. Kitap, okuru, 1945 öncesinde kaim olan bir dünyaya, münferit kişilerin uluslararası hukuk kapsamında hiçbir hakkı olmadığı, Devletin mutlak bir anlayışla yönetildiği, Devletin -ya da kralın, kraliçenin, imparatorun veya başkanın- bir insanı veya insan gruplarını hürriyetinden ve özgürlüklerinden, konuşma ve toplanma ve hatta, bazen, var olma haklarından mahrum edebildiği bir zamana götürüyor. Ama belki de, bilmeden, ben bugünler için bir kitap yazmışım.

Müsaadenle, etrafımdaki dinleyicilerin nezaketinden istifade edip, yazdığım kitap hakkında sana birkaç laf daha edeceğim.

Kitabın adı *East West Street - Türkçede Doğu Batı Sokağı*. Bugün Ukrayna sınırları içinde kalan, Lviv yakınlarındaki küçük bir kasaba olan Zolkiew’de bulunan bir sokağın adı. Gerçek adı, zamanında, Lembergerstrasse imiş ama büyük yazar Joseph Roth oraya başka bir adı uygun bulmuş. Onun bulduğu isim daha cazip.

Büyük büyükanmem o sokakta doğmuş. Keza, ilk uluslararası hukuk hocamın babası da, ki kendisi de kitabımda bir karakterdir. Hiç kuşkusuz, bugün bizimle olsaydın, İstanbul’da da, gerçekten veya mecazen, bir “Doğu Batı Sokağı” olduğunu söyledin bana. Söyler söylemez de, kalkıp oraya gidelim, bir baştan bir başa yürüyelim, senin hemen aklına getirebilir gibi görüldüğün şu hoş meyhanelerden birinde yiyip içelim diye diretirdin.

Kitabımı 2010’da, Lviv şehrini ziyaret ettikten sonra yazmaya başladım. Akademisyen ve dava vekili olarak çalışmalarım hakkında bir konferans vermek üzere davet aldığım için oraya gitmiştim. Lütfen gelin de hukuk hakkında,

toplu katliamlar, büyük insan hakkı ihlalleri üzerine katıldığınız davalar hakkında konuşun. Bu türden dehşetengiz şeylere ne çok ilgi duyulduğunu görmek beni her seferinde hayrete düşürüyor! Böylece, ben de (grupların korunmasıyla ilgili olan) “soykırım” suçunun ve (bireylerin korunmasıyla ilgili olan) “insanlığa karşı suçlar”ın kökenleri üzerine bir konferans hazırladım.

İllâ bir konferans daha vereyim diye yanıp tutuşmuyordum ama büyükbabam Leon Buchholz’un 1904’te Lviv’de dünyaya geldiği evi bulmayı da umuyordum. İnsanın, hiç konuşulmayan aile öyküsünün derinlerde saklı oyuklarını açığa çıkarmak, kayıp bir vatan duygusunu yeniden keşfetmek, kendi kimliğini daha iyicene bilmek istemeye başlayabileceği yaşıydım. Ukrayna’ya gittim ve göz kamaştırıcı bir şehirle karşılaştım. Nihayetinde, büyükbabam Leon’un evini de buldum.

Oturup düşünsem, karşıma çıkan şehri tahayyül edemezdim. Polonyalı şair Józef Wittlin’le hiç karşılaştın mı, benim burada olmayan sevgili arkadaşım? İki büyük savaş arasındaki yıllarda Lviv’de kalmış ve ince ama nefis mi nefis bir kitap yazmış. Kitabın adına *Mój Lwów - Benim Lviv’im* - demiş ve 1946’da yayımlamış. Geçen yıl, Pushkin Press sayesinde, *The City of Lions* adıyla [Aslanlar Şehri] ve Diana Matar imzalı şahane fotoğraflarla İngilizcede ilk kez yayımlandı. Görüntülerden birinde, çağlardan beridir karanlık bir tarihi olan, bednam bir hapisane görünüyor. Ona bakıyorum ve duvarları arasından geçen kişileri düşünüyorum, ve seni düşünüyorum.

Wittlin o müstesna şehrin özünü, “Lvovlu olma”nın ne demek olduğunu anlatır. “Soylulukla serseriliğin, bilgelikle eblehliğin, şiirle basitliğin fevkalade bir terkibi” olarak tarif ediyor. Okurlarına, “nostalji tatları dahi tahrif etmeyi sever, bugün Lwów’un hoşluğundan gayrı bir tat almamamızı salık verir” diye hatırlatıyordu. Ne var ki, hemen ekliyordu, “Lwów’u bir kap safra olarak gören insanlar” da tanıyordu.

O kitabı kendiminkini yazmak için, hayal gücünün kapılarını aralamak için kılavuz mahiyetinde kullandım. 2016’nın mayıs ayında, bizim, buraya çok yakın bir yerlerde, son görüşmemizden çok çok birkaç hafta sonra yayımlandı. O zamana dek, büyükbabamın Lviv’i neden bir kap safradan farksız gördüğünü, bana neden hiç, bir kez olsun oradan bahsetmediğini anlamaya

başlamıştım. O zamana dek, bir tuhaf tesadüfler ve bağlantı noktaları silsilesini de keşfetmiştim -ya da belki de rastgele bulmuştum demek daha doğru olabilir. Hepsi de eski Lviv şehrinin etrafında dönüp duruyordu. Şehre, Almanlar ve Avusturyalılarca Lemberg, Polonyalılarca Lwów dendiğini biliyor muydun? Ruslar Lvov, İtalyanlar da Leopoldis diyor. Siz ne diyorsunuz?

2010 yazında bahsettiğim konferansı hazırlarken, Polonyalı eski ceza savcısı Rafael Lemkin'in, yani 1944'te "soykırım" terimini türeten adamın da, beni konferans vermeye çağırın üniversitede ve hukuk fakültesinde öğrenci olduğunu öğrendim. Ne var ki, beni Lviv'e çağırınların bundan haberleri bile yoktu!

Neden sonra, Cambridge Üniversitesi'nde profesör olan Hersch Lauterpacht'ın, yani 1945 yazında uluslararası hukuka ve Nürnberg davasına "insanlığa karşı suçlar" kavramını sokan (ve de yıllar yıllar sonra oğlu bana uluslararası hukuk dersi verecek olan) adamın da, aynı zamanlarda olmasa da, o üniversitede ve o hukuk fakültesinde öğrenci olduğunu öğrendim. Bir kez daha, beni çağırınlar bu büyüğü tesadüften tamamiyle bihaberlerdi!

Hayat bazen müthiş olabilir, ne dersin? Ve ne muhteşem, diye düşündüm, uluslararası modern ceza adaleti sisteminin kökenlerinin, yalnızca aynı şehre, aynı üniversiteye, aynı eğitimciye değil de, tek bir odaya dek izini sürebilmek ne muhteşem.

O odaya doğru dördüncü bir adam da seçirtti. Adı Hans Frank'tı. Lviv'e, 1942 yazında, Leon'un, Lauterpacht'ın ve Lemkin'in aileleri, arkadaşları ve hocaları da dâhil olmak üzere şehrin Yahudi nüfusundan on binlercesinin katledileceğini ilan etmek üzere geldi. Avukattı ve 1928'den 1933'e değin esas müvekkili Adolf Hitler adında bir adamdı. Sonraları, Nazilerin işgal ettiği Polonya'nın, Galiçya bölgesi ve oranın başkenti Lemberg de dâhil olmak kaydıyla, Genel Valisi olarak görev yaptı. Kültürlü bir adamdı; Nobel Ödüllü yazarların ve müzisyenlerin dostuydu. Büyük besteci Richard Strauss'un, onun onuruna 1943'te bir şarkı bestelediğine inanır mısın?

Frank'ın şahsi amentüsü basitti: "cemaat... ferdin bencillikinden daha önemlidir." 1935'te böyle demişti. O amentüyü hayata geçirdi ve, sıkı dur,

olsa olsa 10 yıl sonra, 1945'in kasım ayında, kendini Nürnberg'deki sanık kürsüsünde, dört milyon insanın katlinden dolayı "soykırım" ve "insanlığa karşı suçlar"la suçlanırken buldu. Hayatın göz açıp kapayıncaya kadar değişivermesi, iktidar sahiplerinin alaşağı edilmesi nasıl da muhteşem. Bundan oldum olası korkuyordu aslında, yazdıklarından da anlaşıldığı üzere. Peki, bil bakalım onun hakkında takibat yapan kimdi? Dava başladığında, onun, anne babalarının ve bütün ailelerinin katliamında oynadığı rolden habersiz olan Lauterpacht ile Lemkin. Dava sonuçlanana değin, onun oynadığı rolü de öğrenmişlerdi ama ayrıntıları hâlâ bilmiyorlardı. O ayrıntıların tespit edilip bilinmesi için yetmiş yıl geçmesi gerekecekti.

Karşıma çıkan ve benim de naklettiğim öykü buydu. Son derece şahsî bir projeydi -Doğu Batı Sokağı'nın okurları, kitabın diğer düğümünü, bununla koşut giden bir dedektiflik öyküsünü bilecektir- ikisini birden yazmak varken, niye birini yazasın ki, dedi editörüm!- O öykü, Leon'un, büyükannem Rita'nın ve kim olduğu bilinmeyen kişilerce alınıp 1939'da Paris'e, nisbî emniyete götürüldüğünde zar zor bir yaşında olan annem Ruth'un, Viyana'dan teker teker ayrılışlarının öyküsünü keşfe çıkıyor.

Görünen o ki, gün ışığına çıkardığım bu hikâyeler -karanlığın ve ışığın hikâyeleri- tasavvur ettiğimden çok daha geniş bir okur kitlesine ulaştı. Bu, benim için bir mutluluk ve ilham kaynağı. Büyük tarihî anları daha samimi, minnacık şahsî meselelerle birbirine bağlayan büyükçe tarihî anlatıların açık uçlu tabiatını sergiliyor. Böylesi hikâyelerin sonuçları geniş kapsamlı ve kasıtsız oluyor, önceden kestirilemiyor ve bugüne dek etkisi sürüyor. İnsanın aklından çıkmayan, görünen o ki, yalnızca ölümler veya başkalarının sırlarının bizde bıraktığı boşluklar değil, aynı zamanda onların izini sürenlerin hikâyeleri.

Akabindeki tepkileri beklemiyordum. Doğu Batı Sokağı, hayalimdekinden katbekat fazla dile çevriliyor -Alfa Yayıncılık tarafından, Bilge Firuze Çallı'nın harika çevirisiyle yayımlanmak, Türkçede çıkmak ne müthiş, anlatamam. Bu günden güne büyüyen erişim, vakti zamanında benim aileme dokunan ve şimdi de ne yazık ki sana, benim burada olmayan sevgili arkadaşım, dokunan mevzuların, paylaştığımız mevzuların evrensel bir tarafı olduğu duygusunu pekiştiriyor. Bunlar, bizim geniş kapsamlı -hayır, evrensel- ilgi duyulduğunu

bildiğimiz mevzular. Bu, kimlik ve sessizlik hakkında bir kitap; bir aile, siyaset, vazifeyi suistimal, yükümlülük, seninle benim üzerine konuşmayı sevdiğimiz ve bir gün yeniden konuşacağımız şeylerin hikâyesi.

Benim anlattığım hikâyelere duyulan ilginin boyutlarını ne açıklayabilir? Bu soru üzerine etraflıca düşünecek zamanım oldu. Bir ihtimal, üç etmeden söz edilebilir.

Birincisi, senin de bana sıklıkla söylediğin gibi, insanlar iyi hikâyeleri seviyorlar. Münferit kişilerin azametli veya kalleşçe davrandığı bir öyküde -veya öykülerde- herkes kendinden bir şeyler bulur. Ve okur, hele ki ehemmiyeti daha geniş bir anlatının parçası olmasıyla ilintiliyse, bir ayrıntının minik mi minik vurgularını sever. Böylesi ayrıntılar, gerek mahkeme salonlarından gerekse genel itibarıyla hayattan zamanla öğrendim ki, sıklıkla daha geniş bir hakikati, daha büyük bir hakikati aydınlatır. Fark ediyorum ki, burada olmayan sevgili arkadaşım, senin de ayrıntıları sever gibi bir hâlin var. Davandaki mahkeme başkanını, şu “ıslak ölü gözlü” olanı fark ettim. Hâkimlerin “siyah cübbeleri” hakkındaki şu tasvirin, salondan çıkarken cübbeleri koltuklarına bırakmalarına dair gözlemin de bir o kadar ilgi çekici. Bu, müzakere eyleminin, hâkimlerin giydiği geleneksel cübbelerin temsili kısıtlaması olmaksızın, dizginsizce cereyan edeceğine dair bir işaret mi?

Bir **ikinci etmen**, kitabın merkezinde yer alan fikrî meselelerin- kimlik ve bir cemaatin “öteki”yle ilişkilmesi sorunu- Avrupa’nın, ABD’nin ve dünyanın pek çok kısmında bir zenofobi, milliyetçilik ve popülizm tsunamisi hızla yayılırken revaç bulması, dünyanın dört bir yanındaki pek çok kişi açısından yeniden ilgi uyandırmasıdır. Bugün “biz” ve “onlar” şeklindeki sorunun üstesinden gelmeye çabalamayan bir cemaat var mı? Doğu Batı Sokağı’nın yayımlanması, 1930’lu yılların tecrübelerinin alabildiğine geri döndüğü bir döneme denk geldi: kitabın Britanya’da basılmasından birkaç gün sonra, ülke Brexit’in (kılıpayı) lehine sonuçlanacak bir seçime gitti, birkaç ay sonra da ABD, Trump’ı başkan seçti (sayılır). Senin ülkenin de benzer tecrübeleri oldu ama tabii burada sana o tecrübeleri benim sayıp dökmeme gerek yok.

Üçüncü etmen korku – 1945’te şekillendirilen dünyanın tozu toprağı birbirine katarak yıkılacağından duyulan korku. Doğu Batı Sokağı’nda

aktarılan şahsî öyküler, o müthiş yılda, egemenlerin iktidarının -ve bizatihi egemenliğin- mutlak kabul edilmediği, bireylerin ve grupların hakları olduğu bir dünya, hükümetlerin eylemlerine kısıtlamalar getirmek üzere yeni birtakım kurum ve kurallar oluşturmak için bir araya gelen bir dünyaya dair, çok daha büyük bir resmin küçük bir parçasını arz ediyor. Nürnberg davası, Birleşmiş Milletler Tüzüğü'nü, Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması'na, Mültecilerin Hukukî Statüsüne İlişkin Sözleşme'ye ve Avrupa Konseyi'ne, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ile Avrupa Ekonomik Topluluğu'na teyellenen şaşkıncu bir ânın bir parçasıydı. 1930'lu ve 1940'lı yılların dehşetlerinin bir daha tekrarlanmayacağı, sınırları kaldırmak ve yeni bir karşılıklı bağımlılık siyasetini biçimlendirmek suretiyle ekonomik bütünleşme üzerine ve bireyler ile grupların haklarına ilişkin yeni fikirler üzerine inşa edilen bir andı. Egemenliğe, devletlerin ve o devletlerin liderlerinin özgürlüğüne kısıtlamaların getirileceği bir dünya olacaktı. Devrim niteliğinde bir andı.

O zaman yaratılan dünya kusursuz değildi, bunu biliyoruz. Bir dizi sınır, bir başkasıyla yer değiştirmişti. Bir dizi eşitsizlik, bir başkasına, hatta çok daha grotesk olanlarına yerini bırakmıştı. Yine de, ve bu büyükçe bir yine de, Avrupa'nın bir nispî barış ve refah dönemine ulaşmasına katkıda bulundu. Bugün o dünya tehlike altında; 1945'teki yapılanmanın yıkılması riski var, fakat onun yerine neyin geçeceğine ilişkin hiçbir tasavvur yok. Birleşik Krallık'ta "kontrolü yeniden ele alalım," ABD'de "Amerika'yı Yeniden Büyük Yapalım" çağrılarını bak, kolektif bir tarihî hafıza kaybı mı yaşandı? Kontrolü yeniden ele alma veya birilerinin, bir yerlerin yeniden büyük yapılması ihtimalini temenni etmek, bir devletin, uluslararası hukuktan ve diğer taahhütlerinden azade bir şekilde, vatandaşlarına ve başkalarına dilediğince davranma hakkı anlamına mı geliyor?

Kitabın yayımlanmasının akabindeki iletişimlerin durmaksızın devam etmesini, her gün gelen mektupları, email'leri ve tweet'leri beklemiyordum. Sen benden daha iyi bilirsin, burada olmayan sevgili arkadaşım okurlarınla iç içe olmayı, Yazarın Paradoksu'nda yazdığın üzere, dünyanın dört bir yanında dolaşmana yardımcı olan, çoğunluğunu hiç tanımadığın dostların olmasını.

“Benim yazdığım satırları okuyan her göz, benim adımları tekrarlayan her ses, küçük bir bulut gibi elimi tutar.”

Yazanların kimi apaçık sorular soruyor (“Son cümleyle ne demek istediniz?”). Diğerleri eleştiriyor (“Her ne kadar Lauterpacht ile Lemkin’e büyük saygı duysam da..” vs.). Kimisi ekseri şahsi bir yadigarını veya hatırasını paylaşıyor. Başkaları, bazen insanı büyüler nitelikte yeni bilgiler sunuyor. Lviv şehrine dair, kitaptaki karakterlere dair, “soykırım” ve “insanlığa karşı suçlar”a dair, bizim şu altından dünyamıza dair böylesi iletişimler kurduğum için kendimi ayrıcalıklı hissediyorum.

Yazanların çoğu kitabın tarihi ve siyasi içerikli olası sonuçlarına değiniyor. Tarih eğitiminin geliştirilmesi gereksinimine dair öğretmenlerden ve öğrencilerden çok sayıda kişinin benimle iletişime geçmesine hayret ettim. Diğerleri -ki sayıları azımsanacak gibi değil- bilhassa Britanya’da ve ABD’de olmak kaydıyla, ama Avrupa’nın diğer kısımlarında ve başka yerlerde de, benim yazdığım dönemle güncel olaylar arasındaki benzerlikler üzerine yazdı.

71 yaşındaki bir sosyal hizmet görevlisi bana yazdı. Polonya ve Almanya’da 30’lu yıllarda yaşananlara ilişkin benim anlattıklarımla “şimdi Filistin’de yaşananlar” arasındaki “benzerlikler”den kaygı duyuyordu. New York’ta bir editör, Doğu Batı Sokağı’nın onda, “zamanımızı kuşatan bir tasaya.. ve bir şekilde iki dünya savaşı arasındaki dönüşüme yakın bir viraja sapmak üzere olduğumuz korkusuna” temas ettiğini ifade etti. Rusya’nın Türkiye Büyükelçisi Andrey Karlov’un 2016’nın Aralık ayında suikaste kurban gitmesi ile, Talat Paşa’nın 1921’de Berlin’de genç bir Ermeni tarafından vurulması arasında bir paralellik kurulup kurulamayacağını merak ediyordu.

Bir İskoç, “insiyaki olarak hiçbir milliyetçiliğe güvenmediğini” belirtti ve şunu sordu:

Mademki Britanya’da sağın yeniden dirilmesiyle karşı karşıyayız ve hâkimlere neo-faşistlerin pislük ve büyük satış rakamları olan bir gazetenin de “halkın düşmanları” dediği bir yerde yaşıyoruz, ne yapmak gerekir?

İskoçya’nın bağımsızlığının oylandığı 2014 referandumunda Birlik’ten yana oy kullanmış biri olarak, şimdi kitap onu düşünmeye sevk etmişti:

Şimdi ben, İskoçya'nın bağımsızlığı için gidilecek herhangi bir ikinci referandumda, Birlik'in ve onu sarıp sarmalayan zenofobinin yerine, "Evet" kampanyasının kapsayıcı sivil milliyetçiliği gibi görünen şeyden yana mı kullanacağım?

Kuşkusuz, bu sorunun -geniş çaplı- yankıları devam ediyor. Avrupa'yla ilgili ve uluslararası meselelerde on yıllarca ilk elden yüksek düzeyli tecrübeler edinen, Britanyalı bir emekli diplomat, kitabın yayımlanması ile Birleşik Krallık'taki AB referandumu arasında kalan kısa sürede benimle iletişime geçti:

23 Haziran öncesinde tek tek her seçmen tarafından, 70 yılı aşkın bir sürede yarattığımız barış ve istikrar yapılarının kırılma tehlikesine ve onları hiçe saymaya razı gibi görüldüğümüz şu savrukluğa karşı bir uyarı alarını babında okunmalı.

Barış ve istikrar yapılarını Britanya hiçe saydı, yüzde 48'e yüzde 52 gibi kılıpayı bir oranla (her ne kadar İskoçya veya Kuzey İrlanda ya da Londra hiçe saymadıysa da). Bu sefil savruluk, sözüm ona kontrolü yeniden ele almak mıydı?

Bir kez daha zenofobi ve milliyetçilik zehri, dünyanın damarlarından akıyor. "Güçlü adam" geri döndü, ama bunu benim sana söylememe ne hacet, burada olmayan sevgili arkadaşım. Macaristan'a, Polonya'ya, Ukrayna'ya- Avrupa kıtasının orta ve doğu kısımlarına yaptığım seyahatlerde bunu görüyorum. BBC Storyville yapımı -yönetmenliğini David Evans'ın üstlendiği- My Nazi Legacy [Benim Nazi Mirasım] filmini gördüysen, beni, Ukrayna'nın ücra bir köşesinde durmuş, SS uniformaları giymiş insanlarla, Waffen SS Galiçya Tümeni'nin 1943'teki kuruluşunu kutlayan erkek ve kadınlarla konuşurken görmüşündür.

Zenofobi ve milliyetçilik zehrini, Britanya'da, Brexit lehine verilen oyların bir kısmında ve bağlantılı siyasî gelişmelerde görüyorum. Kısa bir süre önce Birleşik Krallık'ın Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nden imzasını çekmesini istediğini beyan eden Britanya Başbakanı'nın görüşlerinde görüyorum. 2016'nın ekim ayında partisinin grup toplantısında, "Şayet dünya vatandaşı olduğunuza inanıyorsanız, hiçbir yerin vatandaşı değilsinizdir" demeye muktedir olduğunu duyumsadı, aklın havsalan alıyor mu?

Sözleri -ne dediğinin gerçekten farkında mıydı?- bana Stefan Zweig'ın, karısıyla intihar etmesinden sonra, 1942'de yayımlanan -zamanımız için okunması şart olan- şahane kitabı Dünün Dünyası'ndan bir pasajı anımsattı. "Yaklaşık yarım yüzyıl boyunca," yazmıştı Zweig, "yüreğimi, bir dünya vatandaşının yüreği gibi atması için eğitmemin bana hiçbir yararı olmadı. Avusturya pasaportumun elimden alındığı gün, insanın yurtsuz kaldığında, etrafı çevrili bir vatandan çok daha fazlasını kaybettiğini anlayıverdim."

Geniş kesimlerce okunan bir Britanya gazetesinin -the Daily Mail - İngiliz hukuku ile Avrupa Birliği Antlaşması'nın 50. Maddesini yorumlamakla ve uygulamakla suçlanan üç kıdemli hâkimin manşetten boy boy fotoğraflarını basıp, onları "Halkın Düşmanları" olarak tanımlamasında, 1930'lar Avrupa'sının gölgeleri mi var?

Nereye gidiyoruz böyle?

Eski bir Londra belediye başkanı -Ken Livingstone- Adolf Hitler'in Siyonizm'in destekçisi olduğunu yakışsızca söyleyebiliyor; bir başkası AB ile Hitler'in ama öyle ama böyle ortak amaçlar güttüğünü ileri sürüyor. Boris Johnson deseniz, (Brexit referandumu esnasında) ABD Başkanı'nın Britanya karşıtı gibi algılanan eğilimlerini izah etmek için Barack Obama'dan "kısmen Kenyalı" diye bahsetmekte bir beis görmüyor. Nasıl olduysa, birkaç yıl önce, Afrika üzerine yazarken, "şoven zenci çocuklar"dan ve "karpuz gülüş"lü "kabile savaşçıları"ndan bahsetmeye muktedir olduğunu da sezinlemişti. Bu adamın şimdi Britanya'nın Dışişleri Bakanı olması nasıl da çarpıcı, nasıl da dehşet verici. 2016'nın mayıs ayında yazdığı nispeten kaba saba bir şiirde, Türkiye'de ifade özgürlüğünün önemini methetmek için Türk asıllı olduğunu iddia eden adam, sonra, hepi topu birkaç ay sonra, buraya yaptığı seyahatlerde, zorluklarla yüzleşen bireylerin ve grupların hakları hakkında sessiz kalıyor. Ne var ki, Türk menşeli çamaşır makinesinden konuşurken epey keyfi yerindeydi.

Nereye gidiyoruz böyle?

ABD, Donald Trump'ı Başkan seçiyor. Trump, medyaya ve "fake news"a [sahte haberler] sövüp sayıyor (1930'lar Almanya'sının bir başka gölgesi mi?). İlk eylemlerinden biri, -bağımsız hâkimlerin ve ABD federal mahkemelerinin eylemleri olmasa- yalnızca hasbelkader belirli bir uyruktan olduğu için bütün

bir sınıf bireylerin ve grupların ABD'ye girmesini derhal yürürlüğe girmek kaydıyla yasaklayacak bir emri imzalamak oluyor. 27 Ocak 2017'de imzaladığı Başkanlık Emrinin adı da bir tuhaf- "Ulusun Yabancı Teröristlerin ABD'ye Girişinden Korunması." Kararname, diğer meselelerin yanı sıra, yedi ülkenin -İran, Irak, Suriye, Yemen, Somali, Sudan ve Libya- vatandaşlarının ABD'ye girmesini yasaklamayı amaçlıyordu.

İki yıl önce, Sayın Trump, "ABD'ye giren Müslümanların toptan ve tümüyle durdurulması" çağrısında bulundu. Ne duyulmamış bir fikir! İnsanları, yaptıkları veya münferit eğilimleri yüzünden değil, hasbelkader belirli bir gruba mensup oldukları için hedef göster. Aslına bakılırsa, İtalyan yazar Primo Levi'nin, Auschwitz denilen bir yerden ayrılmasının üzerinden çok geçmeden bize hatırlattığı üzere, uzun ve karanlık bir geçmişi olan bir fikir bu. Primo Levi, 1947'de yayımlanan Bunlar da mı İnsan kitabının Önsöz bölümünde nispeten hâlâ tazeliğini koruyan bir konuya temas ediyordu. Şöyle yazmıştı Primo Levi:

İster tek tek bireylerin, isterse de halkların kolektif zihninde, farkında olarak ya da olmayarak, "her yabancıya bir düşman" olduğu kanısı yerleşmiş olabilir.

Böyle bir durumda, şöyle diyordu Primo Levi:

ifadesini bulmamış dogma, bir tasımın dayanak noktasına dönüştüğünde, işte o zaman, zincirin son halkasında imha kampı yer alır.

Bir başlamaya görsün, arkası muhakkak gelir. Böylesi bir arka plan varken, bir kişinin uyruğu veya dini temel alınarak seyahat yasağı uygulanması tedirgin edici. Bir yazarı, söylediği birkaç kelime nedeniyle edebiyen hapsetme fikri kadar tedirgin edici. Tecrübelerimiz -yakın zamanlı tecrübelerimiz- böylesi bir başlangıcın, insanları yaptıklarıyla değil, hasbelkader belirli bir gruba mensup oldukları için, veya hoş karşılanmayan şeyler söyledikleri için seçip ayırmanın, bizi nereye sürükleyebileceğini gösteriyor.

Benim ailemin de böylesi bir başlangıcın bizi nereye sürükleyebileceğini gayet iyi bildiğini sana söylemiş miydim? Kitabım için araştırma yaparken, 1938'in kasım ayında büyükbabamı Almanya Reich'ından sınırdışı eden emirle karşılaştım. Çevirisi şöyle: "Yahudi Buchholz Maurice Leon, 25 Aralık 1938'e

dek, Alman Reich'ı topraklarını terk etmekle mükelleftir.” Büyükbabam kimse için tehdit mehdit oluşturmuyordu. Vatansız bırakıldığı için sınırdışı edilebiliyordu.

Sonra da sınırdışı edildi, dini yüzünden.

Böyle eylemleri yasaklayacak kurallar koymak için elinden geleni yapan, bireyler için ve grupların korunması için uluslararası hukukta tanımlı hakları yürürlüğe sokan iki ülkenin, şimdi nalları dikmesi nasıl da ironik. Nürnberg davasının, Britanyalı ve Amerikalı savcılığıyla, 22 Alman kürsüde otururken, başlamasından yetmiş yıl sonra, pek çoklarının şimdi o sanıkların ülkesine, liberal demokrasinin ana savunma kalesi, hukukun üstünlüğünün, mültecilerin haklarının, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin, hatta ve hatta uluslararası kuralların hamisi gözüyle bakması nasıl da ironik.

Yani, bu durumda, nereye gidiyoruz böyle?

Senin yine özel bir görüş açın var, burada olmayan sevgili arkadaşım, kendi romanında yazdığını yaşayan senin. Önünde uzayıp giden manzara güzeller güzeli bir yer değil. Yine de, bir yolunu bulup, tılsımlı bir şekilde, hâlâ hayal kurabiliyorsun, yukarda “geniş bir gökyüzü” görebiliyorsun hâlâ. Bir yolunu bulup, o gezip tozmalarında, bize “umut parıltıları” olduğunu söylediğin şeylerle karşılaşacak hüneri kendinde buluyorsun.

Şu anda nerede olduğunu gözümde canlandırıyorum. O an Lauterpacht ile Lemkin'in nerede olduklarını gözümde canlandırıyorum. Onları Nürnberg'deki 600 numaralı mahkeme salonunda, yüzleri “insanlığa karşı suçlar”dan ve “soykırım”dan kovuşturdukları adama dönmüş, onun, Hans Frank'ın anne babalarının ve bütün ailelerinin öldürülmesinden sorumlu olduğunu bilmeksizin dururken, görüyorum. Nasıl bir his bu? Tahayyül edebilirim ama o kadar işte.

Egemenlerin iktidarını kısıtlandırmak adına, dünyayı silbaştan şekillendirmek adına o büyük fikirleri üzerinde çalışmaya koyulmuşken, bin türlü yılgının ve tevatürün orta yerinde, devam edecek gücü nasıl topladıklarını da pek anlayamıyorum. 1943'te, Lauterpacht kendi şahsi amentüsünü, “münferit insan... tüm hukukun nihai birimidir” diye öne sürdü. 1944'te,

Lemkin farklı bir yaklaşım dile getirdi, “ulusal, dinî ve ırksal gruplara saldırılar, uluslararası suçlar olmalıdır” dedi.

Onların fikirleri arasındaki, bireyle grup arasındaki gerilimi duyuyorum. Bu iki adam, uluslararası hukukun oynaması gereken bir rol olduğu konusunda, yeni kanunlar gerektiği konusunda ortak bir inancı paylaşıyordu, fakat bu kanunların özü konusunda, her nerede ve her ne zamanda olursak olalım, her birimizi kapsayacak muhafaza edici bir çatının en tesirli ne şekilde kurulabileceği konusunda farklı düşünüyorlardı.

Ne muhteşem, zamanların en kötüsünde, bir köşeye çekilip, hiçbirinin, ağlamaklı olmamaları ne muhteşem. Senin gibi, hayal kurmaya devam ettiler. Senin gibi, bir umut parıltısı bulmayı başardılar.

Lauterpacht, bireyin korunmasına ağırlık vermemiz gerektiğine, her bir insanın uluslararası hukukta asgari hakları olduğuna -hararetle- inanıyordu. Bu, o zaman için devrim niteliğinde bir fikirdi; her ne kadar günün birinde senin olacak özgürlüğü henüz sana getirmiş olmasa da, senin de, sevgili arkadaşım, güvenebileceğin bir fikir. Bu asgari haklar, Lauterpacht'ın 1945'te yayımlanan *Bir Evrensel İnsan Hakları Beyannamesi* adlı meşhur kitabında açıklık getirdiği üzere, ifade özgürlüğünü de içeriyordu. Lauterpacht, türünün ilk örneği olan Beyanname taslağının 4. Maddesinde şöyle diyordu: “Söz söyleme hürriyeti ve yazıyla veya başka yollarla düşüncelerini ifade etme hürriyeti inkâr veya ihlal edilemez.” Kuşkusuz bugün olsa, Lemkin'in gruplara verdiği önemin, “soykırım” kavramını türetmesinin, uygulamada beyhude kaldığını ve siyasî açıdan da tehlikeli olduğunu, devletin istibdadının yerine grubun istibdadını koymaktan başka bir işe yaramadığını yine savunurdu. Bir bakıma, benim bizzat pratikte edindiğim tecrübeler de o görüşle bağdaşiyor: Bir grubun, ekseri de bir başkasınca, korunmasına dikkatini çevirmenin, “onlar” ve “biz” algısını pekiştirme, grup kimliğinin ve birliğinin gücünü arttırma, bireye verilen önemi zayıflatma eğiliminde olduğunu bizzat gözlerimle gördüm.

Bununla birlikte, Lemkin'in yapmaya çalıştığı şeyi de anlıyorum. Bir gerçeği, (tümünde olmasa da) çoğu vakada, kitlesel istismarın bireyleri değil de, hasbelkader bir gruba mensup kişileri hedef aldığını ayırt etmekte kuşkusuz

haksız değildi. Lemkin şöyle derdi, ki güçlü bir argümandır, hukuk bu gerçeği yansıtmalıdır, aynı zamanda hepimizde olan, bir veya birden fazla grupta birlik olma hissini tanımalı ve ona meşruiyet kazandırmalıdır.

Bu derinlemesine güçlü duyguyu ve Lauterpacht ile Lemkin'in fikirlerinin günümüzde hâlen gücünü koruyan diriliğini, kısa bir süre önce yeniden tecrübe ettim. *Financial Times* dergisine, IŞİD ile bağlantılı bireylerce esir edilen, eziyet edilen ve tecavüz edilen çok sayıda Ezidi kadın ve kıza yardımcı olmak amacıyla bir program geliştiren Alman/Türk/Kürt/Ezidi bir doktor olan

Dr. Jan İlhan Kızıllan'ın portresini yazdım. Bu kadın ve kızlardan 1100'ünün tıbbi ve psikolojik tedavi için Almanya'ya götürülmesini sağlayan bir programın hayata geçirilmesine önyak olan Dr. Kızıllan¹, adalet ihtimali ile istismar edilen kişilerin müstakbel sağlığı arasında bir bağlantı tespit ediyor. Onun hastalarından ikisiyle, iki genç Ezidi kadınla tanıştım. Adaletin ne olduğuna dair muhtelif algıları vardı. Tanıştığımızda, Dalal bana, kendisini istismar edenlerin yargılanmalarını, haklarında ceza davası açılmasını istediğini söyledi; öte yandan, Luisa ise onların öldürülmesini istediğini söyledi. Her iki içgüdüyü de anlayabiliyorum; bu içgüdülere, 1945 yazında, savaş sonrasındaki hesaplaşmaları tertip edenler de aşınaydı. Tabii, hukukun üstünlüğü, adli süreç ve haklar fikri o zaman galebe çaldı ve bir kapı aralandı ve o kapı kapanmayacak.

İrk temelli politikaların ve kimlik politikalarının açıktan açığa kullanılması bir kez daha ön plana çıkarken, *Doğu Batı Sokağı*'nı yazma tecrübesi ve o tecrübenin gerektirdiği 1914 ile 1945 arasındaki yılların dünyasına dalıp gitmek, günümüzde neyin canlanmakta olduğuna dair şiddetli bir endişe duymamayı zorlaştırıyor. Senin içinde bulunduğun durum da, burada olmayan sevgili arkadaşım, bu duyguyu hafifletmiyor.

Lauterpacht ile Lemkin'in fikirleri arasında salınmayı sürdürüyorum: insanların korunmasının, evvela, insanlara karşı işlenen en kötü eylemlerin o kişilerin yaptıkları yüzünden değil, belirli bir yerde veya zamanda kin beslenen bir gruba mensup oldukları için tahakkuk ettiği gerçeğiyle başlaması gerektiğine hararetle inanan Lemkin'in gerçekçiliği ile; soykırım

kavramıyla grup fikrinin öne çıkacağından ve devletin istibdadının yerini grubun istibdadının alacağından endişe duyan Lauterpacht'ın idealizmi arasında.

Her iki savın da gücünü görebiliyorum, bireyle grup, insanlığa karşı suçlarla soykırım arasındaki gerilimin ve mücadelenin farkındayım. Uluslararası hukuk her iki fikri de müşterekçe şumulüne alma umudunu korumaya devam ettiğinden, o gerilim bugün yarın çözülmeyecek veya ortadan kalkmayacak.

Tecrübeyle sabittir, Lauterpacht ile Lemkin'in fikirleri -insanîyet ve umut algılarıyla, uluslararası kurallar ve adalet ihtimaline o müşfik bağılılıklarıyla- bugün yarın ortadan kalkmayacak.

Keza tecrübeyle sabittir, şairin de dediği gibi, "Her şeyde bir çatlak var/ ışık işte oradan içeri sızar." Çok sevdiğimiz biri yazmıştı bunu, değil mi, ve bizim için çalmıştı sonra. "Daha fazla koşuşturamam," demişti bize, "O hukuksuz güruhla/ Yüksek mevkilerdeki katiller/ Yüksek sesle dua ederken."

İki adım öne. Bir adım yana. Bir adım geriye. Bir adım daha öne. Böyle gider, zamandan zamana, mekândan mekâna.

Uzun bir mücadele olacak, adalet ve haklar için. Buradan bakınca, o değerlerin bir gün galip geleceğini düşünmek kolay değil. Ne var ki, galip gelecekler.

Yerel düzeyde, ilerleme kaydedilebilir. Bunu, geçen kasım ayında, şehrin o fevkalade evlatlarını kamuya açık bir surette sahiplenmesine şahitlik etmek üzere Lviv'e gittiğimde bizzat kendi gözlerimle gördüm. Vakti zamanında Lauterpacht ile Lemkin'in talan edilmiş evleri olan binaların duvarlarına anıtsal plakalar yerleştirilmişti.

Ulusal düzeyde, ilerleme kaydedilebilir. Bunu, 1998'de, Senatör Pinochet vazifeyi suistimal etmeye başladıktan 25, makamından ayrıldıktan ise 10 yıl sonra bizzat kendi gözlerimle gördüm. Birdenbire, hiç hesapta yokken, üst derece bir İngiliz mahkemesi, Pinochet'nin büyük çapta insan hakkı ihlallerinden ve uluslararası suçlar işlemekten hakkında başlatılan hukuki takibatta dokunulmazlık talebinde bulunamayacağına karar verdi.

1 Philippe Sands, 'On Genocide and Trauma' [Soykırım ve Trauma Üzerine], Financial Times, 15 Nisan 2016 <https://next.ft.com/content/2ce55dee-01c7-11e6-ac98-3c15a1aa2e62>

Bölgesel düzeyde, ilerleme kaydedilebilir. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi gibi yerlerin, geçmişteki ve şimdiki kararlarında görüyorum bunu. Henüz verilmemiş ama verilecek kararlarda görüyorum.

Küresel düzeyde, ilerleme kaydedilebilir. Uluslararası seyahatlerini kısıtlayan, uluslararası suçlar işlemiş kişilerin korkularında görüyorum bunu. Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin gördüğü davalardaki ve diğer adli davalardaki ağır aksak ama tutarlı gelişimde görüyorum bunu. Uluslararası hukukun gerçek üstünlüğüne doğru çalkantılı da olsa yol alan gelgitte görüyorum.

Hafızanın ve hayal gücünün kuvveti -ve gölgeleri ve de sonuçları- öyle kolay kolay bir kenara atılmıyor. 1945'in mirası hâlen duruyor. Tahmin ediyorum ki, öyle kolay kolay da silinemeyecek.

İyi ol, burada olmayan sevgili arkadaşım. Hayal kurmaya devam et. Umudun kıvılcımlarına rastlamaya devam et. Şayet senin için oradalarsa, bizim için de oradlardır, ki biz seninleyiz.

TÜRKÇEYE ÇEVİREN: MURAT ŞEVKİ ÇOBAN

* **Philippe Sands**, QC University College London'da Hukuk Profesörü ve Matrix Chambers adli tanınmış hukuk bürosunda avukat ve arabulucu. Türkçede de yayımlanan *Lawless World* (Hukuksuz Dünya) ile *Torture Team* (İşkence Timi) gibi kitapların yanı sıra uluslararası hukuk üzerine akademik kitaplar kaleme aldı. *New York Review of Books*, *Vanity Fair*, the *Financial Times* ve *The Guardian* gibi dergi ve gazetelerde makaleleri yayımlanıyor. Son kitabı *East West Street: On the Origins of Crimes Against Humanity and Genocide* 2016 Baillie Gifford (Samuel Johnson) Ödülü'nü ve 2017 Britanya Yılın Kurmaca Dışı Kitabı Ödülü'nü kazandı. *Bu kitap Doğu-Batı Sokağı: Soykırım ve İnsanlığa Karşı İşlenen Suçların Kökenleri Üzerine* adıyla 2017'de ALFA tarafından Türkçe olarak yayımlandı. Kitabı eşlik eden BBC Storyville yapımı *My Nazi Legacy: What Our Fathers Did* (Benim Nazi Mirasım: Babalarımızın Yaptıkları) adlı bir belgesel filmi de var. Philippe Sands ayrıca İngiliz PEN Örgütü'nün Başkanı ve Hay Edebiyat Festivali'nin Başkan Yardımcısı.

*Mehmet Ali Birand,
yarım asra uzanan gazetecilik
kariyerinde, Türkiye’de gazetecilik
mesleğinin parametrelerini değiştirdi.
Gazetelerde kaleme aldığı sade köşe yazıları
doğrudan sokaktaki insana hitap ediyordu ancak
Birand’ın gazetecilikteki doğal alanı
televizyondur. Sadece gerçeği arayan dinamik
habercilik anlayışını rahat bir üslupla
birleştirerek televizyon haberciliğini dönüştürme
uğrattı. 1985 yılında 32’nci Gün adlı güncel
olaylar programını başlattı. Bu programın
kendine özgü habercilik tarzı, 1980 darbesiyle
gelen propaganda haberciliğiyle taban
tabana zıttı. Birand’ın saygınlığı, dünya
liderlerine ulaşabilmesini kolaylaştırdı.
Halk, belki de ilk kez Margaret Thatcher,
Mihail Gorbaçov gibi dünya liderlerinin,
tanındıkları ve güvendikleri gazeteci
Mehmet Ali Birand’ın sorularını
yanıtladığını gördüler. Birand, etrafında
yetenekli teknisyenler ve muhabirleri bir
araya getirerek, yapım şirketini gerçekten
de bir gazetecilik okulu haline çevirdi. Bu
okuldan çıkan pek çok mezun da habercilikte
başarı kazandılar. Mehmet Ali Birand, liberal
vicdanın sesi olarak, kendilerini devletin
koruyucusu olarak atayanları hep eleştirmiştir.
Zaman zaman kendi mesleğini de eşit
derecede eleştiren Birand, son yıllarda
Türk medyasının oto sansüre çok
yatkın olduğunu da itiraf etmişti.*

P24 (Bağımsız Gazetecilik Platformu), gazetecilik mesleğinin yoğun siyasi ve ekonomik baskılar altında bulunduğu bir dönemde, editöryal bağımsızlığı desteklemek ve geliştirmek amacıyla 2013'te başlatılan bir girişimdir.

Kâr amacı gütmeyen bir sivil toplum kuruluşu olan P24'ün kurucu Başkanı Hasan Cemal'dir. P24'ün çalışmalarını

şu sitelerden takip edebilirsiniz:

platform24.org

p24blog.org

t24.com.tr/k24

susma24.com

expressioninterrupted.com

bilmehakki.org

p24akademi.org

101015ankara.org

